

Whitepaper: Duurzame inkoop van geneesmiddelen

Vereniging
Innovatieve
Geneesmiddelen

1. Inleiding

Verduurzamen van de zorg is voor veel partijen in Nederland een groeiende prioriteit. Ook binnen inkooporganisaties neemt de belangstelling toe voor duurzame inkoop als middel om de ecologische voetafdruk van de zorg te verkleinen. De praktijk is echter nog versnipperd, met uiteenlopende criteria en beperkte invloed op de inkoopresultaten.

De geneesmiddelensector ziet verduurzaming als een gezamenlijke verantwoordelijkheid. Duurzame inkoop kan daarbij een belangrijk instrument zijn, mits die proportioneel, transparant en uitvoerbaar wordt toegepast.

Onze visie rust op twee uitgangspunten:

1. Duurzamere ketens leiden tot betere resultaten voor patiënten én milieu.
2. De unieke kenmerken van de Life Sciences and Health -sector verdienen erkenning bij beleid en uitvoering.

Wij pleiten voor een gezamenlijke implementatie-aanpak die het hele zorgsysteem omvat, samenwerking stimuleert en ruimte biedt voor innovatie. Duurzame inkoop moet de levering van geneesmiddelen niet belemmeren, maar juist versterken. Daarvoor zijn heldere, voorspelbare en consistente criteria tussen inkooporganisaties nodig.

Met dit whitepaper willen wij handvatten bieden voor een praktische en gezamenlijke invulling van duurzame inkoop. Ons doel is om samen te werken aan gezondheidszorg die zowel groener als gezonder is, waarin duurzaamheid en patiëntbelang hand in hand gaan*.

Methodologie

Dit whitepaper bouwt voort op een initiatief van de International Federation of Pharmaceutical Manufacturers and Associations (IFPMA) en haar leden [1]. De IFPMA heeft internationale kernprincipes en aanbevelingen ontwikkeld die richting geven aan beleid voor duurzame inkoop.

De VIG heeft deze principes vertaald naar de Nederlandse context en getoetst aan de ervaringen van de lokale geneesmiddelensector. Daarbij zijn openbare documenten van inkooporganisaties onderzocht, zoals duurzaamheidsbeleid en, waar mogelijk, aanbestedingsdocumenten.

Daarnaast hield de VIG een enquête onder haar lidbedrijven over hun ervaringen met duurzame inkoop. De geanonimiseerde en geaggregeerde resultaten zijn besproken tijdens een gezamenlijke VIG-workshop, waarin de uitgangspunten en aanbevelingen verder zijn aangescherpt.

Deze werkwijze zorgt ervoor dat de bevindingen in dit whitepaper niet theoretisch zijn, maar gebaseerd op praktijkervaringen uit de Nederlandse zorg. Dat maakt de whitepaper bruikbaar voor verdere dialoog en gezamenlijke verbetering.

* Er bestaat een parallel debat over de vraag of milieuoverwegingen moeten worden meegenomen in de beoordeling van gezondheidstechnologieën (HTA). Dit is een afzonderlijke kwestie die niet in dit whitepaper aan de orde komt. Onze reserves daarbij zijn kenbaar gemaakt in de consultatie van het Zorginstituut.

2. Duurzame inkoop

De gezondheidszorg is verantwoordelijk voor ongeveer zeven procent van de totale uitstoot van broeikasgassen in Nederland [2]. Deze impact wordt breed erkend. Onder de vlag van de Green Deal Duurzame Zorg hebben zorginstellingen, leveranciers en verzekeraars zich gecommitteerd aan het verkleinen van hun milieuvoetafdruk.

Eén van de manieren om dat te bereiken is **duurzame inkoop: het opnemen van milieucriteria in aanbestedingen, zodat productie en distributie van zorgproducten milieuvriendelijker worden**. Er bestaan verschillende soorten criteria die worden gehanteerd bij duurzame inkoop, variërend in impact op de inkoopbeslissing:

Criteria op het niveau van leverancier brengen het algemene duurzaamheidsprofiel van een bedrijf in kaart. Denk aan doelstellingen op het gebied van netto-nul-uitstoot ('net-zero'), energie-efficiëntie of rapportages over Environmental, Social and Governance (ESG)-prestaties. Deze aanpak geeft inzicht in hoe een bedrijf structureel werkt aan verduurzaming en kan daardoor een grote impact hebben. Daarom verdienen deze criteria de voorkeur.

Criteria op het niveau het product richten zich op de milieu-impact van een specifiek geneesmiddel, bijvoorbeeld de uitstoot tijdens productie, transport of verpakking. Deze vorm van beoordeling vraagt om meer detailinformatie en is daardoor complexer in uitvoering. Bij criteria op productniveau wordt vaak gedacht aan Life Cycle Assessments (LCA's): analyses die de milieubelasting van een product meten van productie tot verwijdering. Echter, zolang er geen uniforme standaard bestaat, verschillen de uitkomsten per methode en zijn producten moeilijk te vergelijken. Bovendien zegt een hoge productimpact niet altijd iets over de totale milieubelasting van de zorg: een behandeling die een hogere voetafdruk per product heeft, kan op populatieniveau juist leiden tot minder zorggebruik en dus een lagere totale belasting.

Groeiende prioriteit

Ten aanzien van de inkoop van geneesmiddelen groeit de belangstelling voor duurzaamheid eveneens. Steeds meer inkooporganisaties, van ziekenhuizen tot regionale samenwerkingsverbanden, onderzoeken hoe zij duurzaamheid kunnen meewegen in hun inkoopbeslissingen. Ook vragen steeds meer Nederlandse inkopers leveranciers om informatie over duurzaamheid, zowel over de producten zelf als over de bedrijven die ze leveren. Bij sommige ondernemingen gebeurt dit inmiddels in 40 tot 50 procent van de inkoopprocessen, bij andere in 10 tot 20 procent [3].

Met duurzame inkoop willen inkooporganisaties bijdragen aan de klimaat- en duurzaamheidsdoelen van hun organisatie en aan een toekomstbestendige zorg.

3. Uiteenlopende criteria

Het Nederlandse zorgstelsel kent verschillende inkooporganisaties, ieder met een eigen benadering. Een groeiend aantal daarvan vraagt duurzaamheidsinformatie uit als onderdeel van aanbestedingen of preferentiebeleid. Enkele voorbeelden:

- Inkoopcombinatie Ziekenhuis Apotheken Academische Ziekenhuizen (IZAAZ) gebruikt een leveranciersbeoordeling met vragen over productielocaties, transport en brandstofgebruik [4].
- Santeon, een alliantie van zeven topklinische ziekenhuizen, voegt duurzaamheidscriteria toe aan specifieke inkoopprocessen [5].
- De acht regionale inkooporganisaties die verantwoordelijk zijn voor de gezamenlijke inkoop voor een groep ziekenhuizen, zoals de Inkoopvereniging Ziekenhuisapotheken Oost- en Noord-Nederland (IZON), de Inkoopgroep IJmond Midden-Nederland (IJMN) en de

Ziekenhuisapothekers Rijnmond Inkoopgroep (ZRIG) [6], vragen soms om milieu-informatie voor hun duurzaamheidsbeleid of inkoopprondes bij de aankoop van geneesmiddelen. Bij de inkoopronde 2026 voor oncolytica en antimicrobiële middelen heeft de iZAAZ gevraagd om informatie over duurzaamheidscertificeringen, herkomst van grondstoffen, productielocaties en verpakkingen. Ook de ZRIG heeft voor de inkoopronde 2026 om nadere duurzaamheidsinformatie verzocht [7]

- Ook individuele ziekenhuizen nemen duurzaamheidsaspecten mee. Sinds 2022 biedt artikel 28 van de Algemene Inkoopvoorwaarden Zorg (AIVG) hiervoor een kader [8].
- Binnen het verzekeringsdomein stimuleert Zorgverzekeraars Nederland (ZN) met haar inkoopbeleid de verduurzaming van de zorg. Sommige zorgverzekeraars, zoals VGZ, vragen actief duurzaamheidsinformatie bij leveranciers op [9,10].

Door de verscheidenheid aan benaderingen is het huidige landschap sterk gefragmenteerd. Sommige inkopers vragen informatie op productniveau, bijvoorbeeld over de herkomst van actieve farmaceutische ingrediënten (API's), verpakking of transport. Anderen richten zich op leveranciersniveau, zoals emissiedoelen of ESG-rapportages [11].

4. Kansen en uitdagingen

Het toenemende gebruik van duurzame inkoopcriteria biedt belangrijke kansen voor samenwerking tussen inkopers, bedrijven en andere zorgpartijen. Samen kunnen zij bijdragen aan een kleinere ecologische voetafdruk én betere gezondheidssuitkomsten voor patiënten: een gedeelde verantwoordelijkheid binnen het zorgstelsel.

Een gezondere patiënt is immers ook een duurzamere patiënt: effectieve behandelingen, die tijdig beschikbaar zijn, verminderen de druk op zorgvoorzieningen en de inzet van middelen, zodat we ook productie en afval vermijden.

Daarnaast kan duurzame inkoop indirect bijdragen aan leveringszekerheid. Door verduurzaming van toeleveringsketens neemt de efficiëntie toe en worden risico's op verstoringen kleiner. Dit bevordert continuïteit van zorg en stimuleert innovatie in logistiek en verpakking, met voordelen die verder reiken dan duurzaamheid alleen.

Tegelijkertijd zijn er ook uitdagingen. Omdat het aantal initiatieven toeneemt, groeit ook de behoefte aan afstemming tussen inkopers. Zonder coördinatie kunnen tegenstrijdige of overlappende verzoeken ontstaan, wat leidt tot extra administratieve lasten voor bedrijven en mogelijk tot vertragingen in levering of gevolgen voor de concurrentie.

Ook is het nog lastig te meten of en hoe duurzame inkoop daadwerkelijk leidt tot een lagere milieu-impact, mede doordat vaak onduidelijk is hoe duurzaamheidsinformatie wordt meegewogen in de besluitvorming.

Een volgende stap is daarom het vergroten van transparantie en afstemming, zodat duurzame inkoop echt kan bijdragen aan zowel een groener zorgsysteem als betere resultaten voor patiënten.

5. Europese voorbeelden

Hoewel de belangstelling voor en toepassing van duurzame inkoop in de afgelopen drie jaar is gegroeid, is Nederland vergeleken met landen als Zweden, Denemarken, Noorwegen en Engeland nog een nieuwkomer. In die landen zijn duurzaamheidscriteria al geïntegreerd in de besluitvorming, terwijl ze hier vaak nog geen doorslaggevende rol spelen.

Noorwegen

In Noorwegen werd duurzame inkoop aanzienlijk uitgebreid door een sectoroverschrijdend overheidsbeleid. Voorafgaand aan de invoering van het beleid publiceerde de regering een openbare raadpleging met meerdere voorstellen om op te reageren. Sinds de invoering heeft de inkooporganisatie bijeenkomsten gehouden met bedrijven om inzicht te krijgen in hun visie en duurzaamheidsplannen [12].

Zweden

In Zweden vindt de besluitvorming op regionaal niveau plaats, maar het nationale aanbestedingsbureau ontwikkelt de milieucriteria. Deze gemeenschappelijke criteria worden samen met regio's, bedrijven en kennisinstellingen ontwikkeld en zijn regionaal toepasbaar. Zo wordt consistentie in de uitvoering bereikt. En bij aanbestedingen wordt een beloningsmechanisme toegepast door middel van bonuspunten [13].

Denemarken

In Denemarken organiseerde Amgros, de nationale inkooporganisatie, voorafgaand aan nieuw beleid, drie bijeenkomsten met de industrie om inspraak te geven in het beleid ten aanzien van duurzame inkoop. Op basis van de input werd een eerste proefproject onder leveranciers gehouden. Amgros heeft het beleid zo ingericht dat duurzame inkoop de concurrentie niet verstoort en het aanbod van essentiële geneesmiddelen niet beperkt [14].

Engeland

In Engeland is duurzame inkoop onderdeel van het aanbestedingsbeleid van de National Health Service (NHS). Het maakt deel uit van de bredere strategie voor een CO₂ neutraal gezondheidssysteem. De NHS ontwikkelde dit aanbestedingsbeleid in nauwe samenwerking met leveranciers. Voorafgaand aan de invoering van de Evergreen Assessments in 2024 namen in 2022 ongeveer 70 leveranciers vrijwillig deel aan een proefbeoordeling. De *NHS Supply Chain Net Zero Road Map* geeft duidelijk aan hoe milieueisen voor leveranciers stap voor stap worden aangescherpt [15,16].

6. Onze visie

De geneesmiddelensector ziet het verduurzamen van de zorg als een gedeelde verantwoordelijkheid van alle partijen in het zorgstelsel. VIG-lidbedrijven werken actief aan groenere toeleveringsketens door hun CO₂-uitstoot te verlagen, productieprocessen te moderniseren en energie-efficiënter te werken.

Duurzame inkoop kan een krachtig instrument zijn om duurzaamheid in de zorg te bevorderen, mits de toepassing zorgvuldig, proportioneel en uitvoerbaar is. Over de toepassing van duurzame inkoop willen wij graag het gesprek aangaan met inkopers, op basis van wederzijds begrip en gezamenlijke doelstellingen.

Onze visie is gebaseerd op twee uitgangspunten:

1. Duurzamere ketens leiden tot betere resultaten voor patiënten en milieu. Inkoopcriteria dragen bij aan verduurzaming van het zorgstelsel, zonder dat de toegang van patiënten in het gedrang komt. Dat betekent dat duurzaamheid nooit ten koste mag gaan van toegang tot geneesmiddelen of de continuïteit van zorg. Ook mogen afspraken over duurzame inkoop niet leiden tot onbedoelde beperkingen van markttoegang of prijsconcurrentie.

2. De unieke kenmerken van de life sciences-sector verdienen erkenning. De geneesmiddelensector verschilt van andere sectoren door haar directe bijdrage aan de volksgezondheid en de sterk gereguleerde productie- en leveringsketens. Dat maakt het noodzakelijk om duurzaamheidscriteria af te stemmen op de specifieke kenmerken van de life sciences-sector. Alleen met een evenwichtige aanpak kan verduurzaming samengaan met innovatie en leveringszekerheid.

Vanuit deze uitgangspunten pleiten wij voor een gezamenlijke aanpak.

7. Aanbevelingen voor duurzame inkoop

De Vereniging Innovatieve Geneesmiddelen (VIG) en haar leden zijn ervan overtuigd dat duurzame inkoop alleen succesvol kan zijn door samenwerking tussen alle partijen in de zorg: inkooporganisaties, zorgverzekeraars, ziekenhuizen en de geneesmiddelenindustrie.

Het doel is een duurzaam en toekomstbestendig zorgsysteem, waarin milieu-impact wordt verminderd zonder dat de toegang van patiënten tot geneesmiddelen in gevaar komt.

Om duurzame inkoop verder te versterken, doet de VIG de volgende **aanbevelingen** aan inkooporganisaties en andere betrokken partijen.

Aanbeveling #1: Draag zorg voor een holistische, proportionele aanpak

Duurzame inkoop omvat het hele zorgsysteem. Geneesmiddelen zijn één van de bronnen van emissie in de zorg, maar zeker niet de enige. Een effectieve aanpak richt zich daarom op het totaalbeeld (zoals in Engeland), waarbij maatregelen proportioneel worden toegepast en bijdragen aan het gezamenlijke doel: een duurzamere gezondheidszorg.

Aanbeveling #2: Wees stimulerend, niet belemmerend

Duurzame inkoop moedigt bedrijven aan om te verduurzamen en sluit hen niet uit. Milieucriteria mogen geen drempel vormen voor de toegang van patiënten tot geneesmiddelen. Wanneer een bedrijf tijdelijk niet aan bepaalde eisen kan voldoen, mag dat niet leiden tot het verdwijnen van een middel uit het Nederlandse aanbod.

Pas beloningsmechanismen toe, zoals bonuspunten bij aanbestedingen (zoals in Zweden wordt toegepast). Dat werkt beter dan uitsluitingscriteria. Houdt daarnaast rekening met de verschillende fases waarin bedrijven zich bevinden in hun duurzaamheidsontwikkeling. Vooral kleinere organisaties hebben soms meer tijd of middelen nodig om aan nieuwe eisen te voldoen.

Aanbeveling #3: Werk vanaf het begin continu samen

Een succesvolle invoering van duurzame inkoop vraagt om structureel overleg tussen inkopers, bedrijven en andere zorgpartijen. In Nederland gebeurt dit nog beperkt, maar internationale voorbeelden laten zien dat co-creatie de kans op een werkbare en gedragen aanpak vergroot. Zoals de voorbeelden uit andere landen laten zien, leidt overleg tussen de betrokken partijen tot realistische criteria en meer draagvlak bij alle betrokken partijen.

Betrek daarom alle relevante partijen al in de ontwerpfase van duurzaam inkoopbeleid. Richt een structureel overlegplatform in waarin inkooporganisaties, zorgverzekeraars en de geneesmiddelensector gezamenlijk werken aan een gedeelde visie, realistische criteria en praktische werkwijzen. Vroege samenwerking voorkomt misverstanden, bevordert draagvlak en maakt beleid uitvoerbaar.

Aanbeveling #4: Waarborg de leveringszekerheid van geneesmiddelen

Duurzame inkoop mag de beschikbaarheid van geneesmiddelen niet in gevaar brengen. Wanneer bedrijven door nieuwe duurzaamheidscriteria tijdelijk niet mogen leveren, kan dat leiden tot tekorten en ongelijkheid in de zorg. Duurzaam beleid moet daarom altijd worden getoetst op risico's voor continuïteit en concurrentie, zoals bijvoorbeeld ook in Denemarken gebeurt.

Zorg ervoor dat nieuwe eisen proportioneel zijn en geen onbedoelde gevolgen hebben voor de beschikbaarheid van geneesmiddelen of de keuzevrijheid van artsen en patiënten. Mensen die geneesmiddelen gebruiken, hebben recht op de zorg die het beste aansluit bij hun gezondheidssituatie en voorkeuren. Beleid dat gericht is op duurzaamheid én leveringszekerheid draagt bij aan zowel milieuwinst als betere gezondheidsuitkomsten.

Aanbeveling #5: Wees transparant en voorspelbaar

Transparantie versterkt vertrouwen, zorgt voor een eerlijk proces en maakt de voordelen van duurzame inkoop zichtbaar voor de hele zorgsector. Dat geldt temeer wanneer duurzame inkoop niet wordt gestuurd door een gecentraliseerd overheidsbeleid, maar door regionale of individuele inkooporganisatie, zoals in Nederland gebeurt. Wees daarom helder over hoe duurzame inkoop wordt toegepast. Voor leveranciers is het belangrijk om te weten hoe duurzaamheidsinformatie wordt gebruikt: welke informatie wordt gevraagd, hoe wordt die beoordeeld, en dient de informatie voor besluitvorming, voor rapportage of beide?

Ook is voorspelbaarheid belangrijk: bedrijven moeten kunnen inschatten hoe de eisen zich op korte en lange termijn ontwikkelen. De aanpak van de NHS in Engeland kan hierbij als voorbeeld dienen. Een vergelijkbare aanpak in Nederland kan zorgen voor meer duidelijkheid, consistentie en wederzijds vertrouwen. Creëer duidelijkheid door gezamenlijk vast te leggen welke duurzaamheidscriteria worden gehanteerd, hoe deze criteria zich de komende jaren zullen ontwikkelen en welke geneesmiddelen of productcategorieën daarbij prioriteit hebben. Een meerjarenvisie biedt bedrijven voorspelbaarheid, voorkomt tegenstrijdige verzoeken en helpt inkopers om hun duurzaamheidsdoelen stap voor stap te realiseren.

Aanbeveling #6: Wees consistent in criteria

Een eenduidige aanpak is cruciaal om duurzame inkoop effectief te maken. De huidige verschillen tussen inkooporganisaties leiden tot uiteenlopende en soms tegenstrijdige verzoeken, wat zorgt voor extra administratieve lasten. Zorg voor een balans tussen landelijke consistentie en lokale flexibiliteit, bijvoorbeeld zoals in Zweden gebeurt.

Bij het hanteren van criteria is het belangrijk onderscheid te maken tussen criteria op het niveau van de leverancier en criteria op het niveau van het product. De kern blijft dat duurzame inkoop moet bijdragen aan zowel een lagere milieu-impact als betere gezondheidsresultaten voor patiënten.

Samen vooruit

De VIG-lidbedrijven zijn bereid het voortouw te nemen in deze dialoog en samen te werken aan een aanpak die zowel de milieu-impact van de zorg verkleint als de gezondheid van patiënten verbetert.

Een gezamenlijk overlegplatform of rondetafelgesprek met vertegenwoordigers van industrie, zorgverzekeraars en inkooporganisaties kan dienen als eerste stap. Zo werken we samen aan een duurzaam, veerkrachtig en toekomstgericht zorgstelsel, waarin innovatie, beschikbaarheid en duurzaamheid elkaar versterken.

8. Bronnen

- [1] IFPMA (2025) Getting procurement right: sustainable and secure supply chains that support access to medicines. Beschikbaar op: <https://www.ifpma.org/insights/getting-procurement-right-sustainable-and-secure-supply-chains-that-support-access-to-medicines/>
- [2] RIVM (2022) Het effect van de Nederlandse zorg op het milieu. Beschikbaar op: <https://www.rivm.nl/bibliotheek/rapporten/2022-0127.pdf>
- [3] Enquête onder VIG-lidbedrijven, juni 2025
- [4] IZAAZ (2024) Uitvraagformulier leveranciersbeoordeling Versie 7, 26-02-2024. Beschikbaar op: <https://www.nfu.nl/themas/bestendig-zorgstelsel/inkoopsamenwerking/inkoopcombinatie-ziekenhuis-apotheken-academische>
- [5] Enquête onder VIG-lidbedrijven, juni 2025
- [6] SiRM (2019) Evaluatie van de ACM-richtlijn collectieve inkoop van geneesmiddelen. Beschikbaar op: <https://www.acm.nl/sites/default/files/documents/2020-01/evaluation-acm-guidelines-collective-procurement-of-prescription-drugs.pdf>
- [7] Ziekenhuisapothekers Rijnmond Inkoopgroep (nd.) ZRIG – Inkooprondes [online]. Beschikbaar op: <https://www.zrig.nl/2026-ev.aspx>
- [8] Nederlands Expertisecentrum Aanbestedingen (nd.) Algemene Inkoopvoorwaarden Gezondheidszorg (AIVG) [online]. Beschikbaar op: <https://www.pianoo.nl/nl/document/11581/algemene-inkoopvoorwaarden-gezondheidszorg-aivg>
- [9] ZN (nd.) Verduurzamen van zorg – inkoopbeleid 2026 [online]. Beschikbaar op: <https://www.zn.nl/dossier/duurzaamheid/verduurzamen-van-zorg-inkoopbeleid-2026/>
- [10] VGZ (nd.) Duurzaamheid. Beschikbaar op: <https://www.cooperatievgz.nl/zorgaanbieders/farmaceutische-zorg/beleid/2026-duurzaamheid>
- [11] Enquête onder VIG-lidbedrijven, juni 2025
- [12] Noorse regering (2022) Offentlig høring av forslag til skjerpede miljøkrav i offentlige anskaffelser [online]. Beschikbaar op: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/horing-3/id2938509/>
- [13] LMV (2020) Region Stockholm var först med nya miljökrav [online]. Beschikbaar op: <https://www.lakemedelsvarlden.se/region-stockholm-forst-med-nya-miljokrav/>
- [14] Amgro (2021) Stor opbakning til første nationale udbud med miljøkriterier [online]. Beschikbaar op: <https://amgro.dk/om-amgro/nyheder/stor-opbakning-til-foerste-nationale-udbud-med-miljokriterier/>
- [15] NHS England (nd.) Duurzame inkoop [online]. Beschikbaar op: <https://www.england.nhs.uk/nhs-commercial/sustainability/>
- [16] NHS Engeland (2022) Een CO2-neutrale NHS: wat leveranciers moeten weten. Beschikbaar op: <https://www.ihpn.org.uk/wp-content/uploads/2023/02/IHPN-Net-Zero-Group-meeting-slidepack-23-November-2022.pdf>

Colofon
Uitgave

Vereniging Innovatieve Geneesmiddelen
Postbus 11633
2502 AP Den Haag
070 - 313 22 22
info@innovatievegeneesmiddelen.nl

www.innovatievegeneesmiddelen.nl

Redactie en samenstelling

Raymond Kienhuis, Jelmer Nicolai, Maarten van den Broek, Daniël Monasso, Renée de Vries, Annelies de Lange, Inge Dubbeldam

Ontwerp

Ingrid Hendriks

© 2025 VIG

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere wijze, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Vereniging Innovatieve Geneesmiddelen